

Para citar este artículo / To cite this article:

MARTÍN, Lúcia (2020), «Resseña de *Fontanella polièdric: poesia barroca i transmissió*», *Revista de Cancioneros Impresos y Manuscritos*, 9, pp. 209-216. <https://doi.org/10.14198/rcim.2020.9.08>

RESSENYA DE FONTANELLA POLIÈDRIC: POESIA BARROCA I TRANSMISSIÓ

REVIEW OF FONTANELLA POLIÈDRIC: POESIA BARROCA I TRANSMISSIÓ

Llúcia Martín

Universitat d'Alacant

llucia.martin@ua.es

<https://orcid.org/0000-0003-0188-7726>

Fontanella polièdric: poesia barroca i transmissió, ed. Verònica Zaragoza i Pep Valsalobre, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans-Universitat de Girona, 2019 («Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica», 109), 274 pp. ISBN: 978-84-8458-537-4.

Francesc Fontanella (1622-1682/83) fou un dels personatges més actius en la societat del segle XVII a Catalunya, una època difícil i poc estudiada des del punt de vista estètic que s'emmarca entre l'enlluernament pel Barroc castellà i la decadència política espanyola. El nostre autor, membre d'una família de juristes del Principat, va viure la Guerra dels Segadors (1640-52), intervingué amb el seu germà Josep en

les negociacions de la pau de Münster i patí l'exili a Perpinyà per la seua adopció al partit francès, un perfil d'home de presència pública més que destacada, ben conegut a l'època i que en va deixar constància en la seua obra. Com a escriptor, va ser un poeta prolífic, però també autor d'obres de teatre, cartes, panegírics, obres religioses. Al capdavant, l'obra de Francesc Fontanella —juntament amb un altre autor, Vicent Garcia— és la que millor pot representar el Barroc al Principat.

Prenent com a model el Barroc hispànic, el culteranisme gongorià, Fontanella és un clar exponent de l'estètica barroca: l'exageració cultista en la llengua, el gust per la paròdia i la sàtira al costat de les cançons amoroses de to més elevat, una estètica de contrastos pròpia que caracteritza les manifestacions artístiques del segle XVII. Centrant-nos en la seua obra poètica, observem que es distribueix en diferents cicles que més o menys tenen a veure amb les diferents etapes vitals de l'autor: matrimonis, viduïtat, exili, espiritualitat. L'obra amorosa, sonets, èglogues i d'altres gèneres poètics (veg. la prolixa relació en la pàgina 17) es caracteritza per amagar sota pseudònims tant la seua pròpia veu: Gilet, Fontano, com les de les seues destinatàries: Nise, Gileta, Elisa. A més conreà d'altres gèneres poètics com els poemes laudatoris, romanços que deixen constància del seu quefer públic, relacionat sobretot amb els esdeveniments posteriors a la Guerra dels Segadors i els seus viatges per Europa, uns fets que van marcar la seua trajectòria política i literària.

L'obra de Fontanella es difon i es transmet, fonamentalment, per canals cultes i de forma manuscrita fins al segle XIX. Han romàs cançoners en els quals s'observa la intervenció del propi autor, o bé de seguidors i lectors, a més de dues edicions impreses el 1840 i 1899. Dels 27 manuscrits que el 1995 esmentava Maria Mercè Miró (*La poesia de Francesc Fontanella*, 2 vols., Barcelona, Curial) en la seua edició, se n'han d'afegir uns quants més, fins a 32, alguns d'una importància essencial per a la fixació textual de l'obra de l'autor català. Aquest és un dels objectius principals del volum que tenim a les mans: una revisió exhaustiva de l'obra de Francesc Fontanella, des de la descripció i l'anàlisi dels testimonis que conserven l'obra, a l'estudi literari i la

interpretació de la producció poètica, tant la de caràcter amorós, com les altres obres que situen l'activitat política de l'autor i en donen un testimoni de primera mà. El gran volum de l'obra fontanellana, la dispersió del conjunt de 32 manuscrits, la complexitat de la tradició textual i la dificultat per establir filiacions entre manuscrits, així com la necessitat d'estudiar les lliçons correctes, converteix el treball en una tasca ingent que requereix d'un equip d'estudiosos ben solvent.

Els autors del volum pertanyen al grup d'investigació de literatura de l'Edat Moderna de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona. Un grup de recerca especialitzat que els darrers anys i gràcies a projectes d'investigació de finançament públic ha consolidat la seua recerca en el Barroc català i ha donat una forta empenta als estudis sobre Francesc Fontanella, amb una bibliografia sòlida i uns objectius evidents que desembocaran en l'elaboració d'una edició crítica completa de l'obra de Fontanella. Gràcies als integrants del grup d'investigació que hi ha al darrere de les pàgines del volum *Fontanella polièdric: poesia barroca i transmissió* s'ha pogut incentivar i avançar en l'estudi d'aquesta etapa de la cultura catalana oblidada i sovint menyspreada.

El volum que ací se'ns presenta reproduceix un total de 12 aportacions esparses, ara en forma de llibre col·lectiu, a més d'un apèndix amb la relació de testimonis manuscrits i impresos que conserven l'obra de Fontanella i una bibliografia exhaustiva i actualitzada que demostra l'interès per l'estudi del Barroc i, en general de la literatura del segle XVII a Catalunya. En el pòrtic del present estudi apareix detalladament la relació de les publicacions —o congressos— en què es van publicar per primera vegada, entre 2014 i 2017.

La recopilació dels estudis sobre Fontanella, adjectivat com a *polièdric* per les diferents cares que mostra la seua personalitat i la seua obra, intenta mantenir una continuïtat entre els diferents capítols. D'ací que observem dues parts en el volum: una dedicada a l'anàlisi textual (5 capítols) i la resta (7 capítols) a la interpretació literària o bé la relació entre peripècia vital i literatura que subjau en part de la producció

fontanellana. La primera part del volum conté tres capítols firmats per Pep Valsalobre, juntament amb dos capítols més firmats el primer per Albert Rossich i Eulàlia Miralles, i el segon únicament per aquesta investigadora. El conjunt de 5 aportacions formen un primer bloc sobre la tradició textual de l'obra de Fontanella, en el qual s'estudia l'extensa difusió, es fa un assaig d'ordenació dels textos en alguns dels manuscrits, s'analitza la problemàtica dels poemes d'atribució dubtosa i finalment, es realitza un minuciós estudi del manuscrit R (ms. 68 de la Biblioteca Lambert Mata de Ripoll), un dels més importants perquè conté l'ordenació segurament feta pel propi autor cap al final de la seua vida (veg. pàgina 75) i que, en canvi, no va ser considerat manuscrit base en l'edició de Maria Mercè Miró de 1995.

La problemàtica textual de l'obra de Fontanella és evident per la gran varietat de manuscrits: parlem de cançoners monogràfics, un total de 8, tres cançoners col·lectius anomenats majors perquè contenen un nombre elevat de poesies i la resta col·lectius menors, amb menor presència d'obres del nostre autor. A banda de la disposició dels manuscrits, cal estudiar els cicles de les poesies agrupats segons alguns manuscrits, al costat d'altres còpies aleatòries de les composicions. Davant de tot aquest complex sistema, Valsalobre, en el capítol 2, estableix el que seria l'ordenació dels poemes per sèries temàtiques (veg. quadres pàgines 35-38) i observa la transmissió de grups o cicles poètics, els més compactes són els de la poesia religiosa i les *gilettes*, per tal de poder esbrinar una ordenació canònica i comprovar els testimonis que deriven d'un arquetip comú i les relacions entre els diferents manuscrits. Els intents d'establir ordenacions i observar les diferències de còpia entre els manuscrits sempre és una tasca feixuga i difícil, pròpia de la filologia material, però també és una de les accions més positivistes per intentar entendre perquè unes poesies van agrupades en uns determinats testimonis i d'altres no. En el cas de Fontanella, un factor que s'ha tingut en compte per observar les filiacions entre testimonis són dades complementàries com ara les rúbriques. La producció de Fontanella no està exempta de poesies de dubtosa atribució que en l'edició de 1995 es van interpretar com a pròpies del poeta barroc.

Per aquest motiu, Valsalobre recorre al manuscrit R, estudiat en els capítols següents, per realitzar algunes reflexions sobre textos d'atribució dubtosa o bé d'altres que són variants d'un mateix poema segons els diferents destinataris, així com també debats epistolars que mereixen d'un estudi particular. És d'agrair la inclusió dels quadres que aclareixen tant els cicles de la totalitat de les poesies com les d'atribució dubtosa.

El manuscrit R (ms. 68 de la Biblioteca Lambert Mata de Ripoll) és un document important en la transmissió de la poesia fontanellana per tractar-se de l'únic manuscrit en l'ordenació del qual sembla que intervingué el propi autor i d'on es poden descartar alguns poemes d'atribució dubtosa que apareixen en d'altres testimonis. El ms. R és també l'únic que té dos pròlegs, analitzats en el capítol 4 per Albert Rossich i Eulàlia Miralles, en els quals l'autor expressa a l'hipotètic lector les intencions de la seua poesia no sense una mica d'ironia, i la voluntat que siga entesa per la destinatària, ací amagada sota un misteriós i críptic joc de lletres que no obstant permet identificar-la amb Maria Teresa Ham, dama de Perpinyà a qui dedica el cicle de Gileta. El manuscrit R és objecte d'un dels treballs més minuciosos de tota la publicació, com és la descripció exhaustiva que fa Eulàlia Miralles de la disposició dels textos, dels diferents cicles poètics tot i donant una interpretació rigorosa i raonada sobre les dades cronològiques que hi ha en el manuscrit, però sobretot el perquè de l'ordenació que, al capdavall, és el llegat del poeta a la dama a qui s'adreça en el pròleg. La importància d'aquest manuscrit en la futura edició crítica de la poesia de Fontanella és considerable, ja que remet a una ordenació proposada per l'autor (ms. copiat cap al 1676), proposa unes lectures correctes i permet destriar textos autèntics de suposats apòcrits, a més d'incloure els dos pròlegs d'autor. Tanmateix és un manuscrit que no ha generat tradició textual, al contrari que d'altres que comparteixen ordenació i rúbriques.

Després d'aquesta primera part de 5 capítols centrada en la transmissió textual i sobretot, en l'estudi del manuscrit R, trobem una sèrie d'aportacions de crítica i d'interpretació literària, agrupades en dos blocs temàtics. El primer està representat pel conjunt de tres treballs que tenen a veure amb uns gèneres literaris concrets i el

segon es compon per quatre treballs que exposen i analitzen una sèrie d'obres i motius que representen un testimoni personal del viatge que emprengué el nostre autor a Münster, i que el va dur també a París i als Països Baixos, arran del qual Fontanella deixa un conjunt de composicions conegudes com el «cicle de Münster».

El bloc format pels treballs d'Anna Garcia Busquets, «Els poemes laudatoris als liminars», de Marc Sogués, «Cartes eròtiques per a monges» i de Marta Castaño, «La poesia a Gileta», tenen el denominador comú d'analitzar un conjunt de textos de temàtica laudatòria en el primer cas i eroticoamorosa en el segon i tercer. Fontanella va escriure tres poemes laudatoris que es van publicar en obres d'autors contemporanis, dos dels quals fan de pòrtic d'una obra jurídica del pare del poeta, Joan Pere Fontanella, i l'altre encapçala un tractat d'artilleria de Francesc Barra. A partir de l'edició del text dels tres poemes, s'observa les característiques del gènere, les referències mitològiques, la implicació de la família Fontanella en els fets històrics del moment, la presència d'imatges com la font que representa el pare de la nissaga de la qual brolla la inspiració i el model, caracteritzat també per l'absència d'una adulació tòpica i buida.

El conjunt de cartes eròtiques a monges està format per quinze textos, testimoni d'un intercanvi epistolar entre l'autor —Fontano— i dues comunitats de monges en un to procaç i obscè tan propi del Barroc, com es va encarregar de dignificar Albert Rossich en el seu llibre *Poesia eròtica i pornogràfica* (Barcelona, Quaderns Crema 1985). Les composicions s'agrupen en dos cicles i s'han pogut reconstruir gràcies a l'estudi del ms. R, que les conserva agrupades i en les quals s'endevina un cert fil argumental. En l'escriptura d'aquestes cartes trobem la paròdia d'un amor cavalleresc entre Fontano i Belinda, una monja del convent dels Àngels de Barcelona, en què es juga amb la seducció amorosa i el desig sexual amb un llenguatge carregat d'humor i doble sentit. Un segon cicle de cartes de galanteig a monges és el que intercanvia Fontanella amb les monges dels Àngels i de Jerusalem; en aquest cas, el tema central és la castedat o la manca d'aquesta en les monges.

La poesia del cicle Gileta està dedicada a una dama de Perpinyà, Maria Teresa Ham, i ha pervingut en els manuscrits com un conjunt unitari. El to bucòlic de les poesies expressa uns sentiments amorosos per Gileta d'acord amb les lectures neoplatòniques que propugnen la idealització de l'amor humà. Observem també temes recurrents com la súplica, l'absència de l'amada, el seu desdeny. En la transmissió del cicle és important el ms. R (descriu en el capítol 5), perquè presenta una ordenació «petrarquesca» i inclou en el pròleg l'anagrama que revela, amb dificultat, el nom de la destinatària.

Els quatre treballs que completen el volum són «Les ambaixades literàries», article d'Eulàlia Miralles; «L'ègloga urbana "Íncrita, excelsa Lise generosa"», de Pep Valsalobre; un altre treball d'Eulàlia Miralles, «Notes sobre les fonts clàssiques i gèneres literaris»; i, com a cloenda, una darrera aportació d'aquesta investigadora, «Una biografia poètica de Fontanella». Els textos de Fontanella ací tractats són una relació de la seua activitat política i, fonamentalment del seu viatge a Europa. Hi trobem els tres romanços coneguts com a «ambaixades», que escrigué quan viatjà a Münster amb el seu germà, Josep Fontanella, entre 1643 i 1647, i que descriuen les vicissituds del viatge, gran part per via fluvial, amb un to bucòlic per donar compte d'uns moments històrics sense una voluntat propagandística, sino com la narració d'un viatge polític des d'una perspectiva personal. En aquest sentit, els protagonistes de les peces que escriu Fontanella al llarg del seu viatge són els rius; d'ací que Eulàlia Miralles trobe el ressò en Fontanella d'una possible influència d'Ausoni i la seua obra *Mosela*, tant pel que té de rerefons polític, com pel vernís d'ègloga i d'idíl·lic amb què qualifica el text. A més dels tres romanços anteriors, Fontanella escriu d'altres «ambaixades», com ara *l'Ambaixada del príncep Licomandro a l'emperador de Bugia* i el *Vexamen*, un epitalami a les bodes de Joan Móra amb Magdalena Xammar, pares d'Anton, qui va copiar la major part de l'obra de Fontanella en el ms. V2 (ms. 261 de l'Arxiu Episcopal de Vic). Relacionat amb el cicle de Münster, però ara centrat en l'estada a París, trobem una ègloga urbana, possiblement un dels textos més originals

i contradictoris, ja que el gènere bucòlic remet a la natura, però ací es conjuga la visió la visió de la ciutat de París reflectida en el riu Sena amb la descripció de la natura urbana i una crítica a la falsa pompa que caracteritza la ciutat amb un menyspreu de la cort i de la hipocresia. No vehicula un tema amorós ni una evocació al passat o «edat d'or», com és propi de les èglogues, sinó ben possiblement es tracta d'una crítica a la situació històrica personal i col·lectiva (veg. pàgina 220). En la reconstrucció d'una biografia poètica s'exposa les raons per a deduir que els noms d'Amaranta, Amarilis i Gileta són la mateix persona, deducció que es fa a partir d'una poesia en què un grup de pastors, Silvano —possiblement Anton Móra, a qui s'atribueix la còpia de V2—, Fontano i Dulcino parlen del desengany amorós de Fontano.

Condensar en unes poques línies un volum tan dens i heterogeni sobre l'obra de Francesc Fontanella no és una tasca fàcil, més encara si tenim en compte l'extensió i varietat de l'obra de l'autor que ens ocupa. La recopilació dels treballs que es presenta en aquest volum permet comprovar la sòlida recerca que està realitzant-se sobre l'edat moderna a la Universitat de Girona i en facilita la difusió del seu conjunt. L'obra de Francesc Fontanella ha produït una ja prou extensa bibliografia (Sansano & Valsalobre, *Fontanellana: estudis sobre l'època i l'obra de Francesc Fontanella (1622-1683/85)* de 2009; i dels mateixos editors *Francesc Fontanella: una obra, una vida, un temps* de 2009), a més de l'edició de Maria Mercè Miró de 1995, treball ingent que amb les aportacions d'aquest volum queda superada gràcies a l'estudi del manuscrit R (ms. 68 de la Biblioteca Lambert Mata de Ripoll), la base textual de tots els textos tractats en les diferents aportacions d'aquest polièdric volum acurat per Verònica Zaragoza i Pep Valsalobre.